

*Жуков І. М.,**кандидат юридичних наук, доцент кафедри міжнародного права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДОГОВІРНИХ ВІДНОСИН З ВИДОБУТКУ ВУГЛЕВОДНІВ НА КОНТИНЕНТАЛЬНОМУ ШЕЛЬФІ

Анотація. В статті досліджуються питання правового регулювання відносин з геологічного вивчення та видобутку нафти і газу на континентальному шельфі. Акцентується увага на тому, що розвиток законодавства в цій сфері здійснюється на підставі різних підходів, в залежності від методів та форм державного управління природними ресурсами. Сьогодні виділяють дві основні системи надання права користування надрами: дозвільна (ліцензійна) та договірна. Сучасні тенденції розвитку законодавства про надра свідчать про розширення практики застосування договірних відносин. Зроблено висновок про необхідність реформування національного законодавства та створення належного правового механізму, який визначить умови та порядок укладання договорів з метою геологічного вивчення і видобутку вуглеводнів на ділянках надр континентального шельфу.

Ключові слова: геологічне вивчення надр, договірні відносини, континентальний шельф, видобуток нафти і газу, вуглеводні.

Актуальність теми. Законодавство, яке регулює правовідносини у сфері пошуку, розвідки та видобутку нафти і газу на акваторіях, що перебувають під юрисдикцією України, включає в себе як міжнародно-правові акти, так і норми національного законодавства.

Норми міжнародних нормативно-правових актів стали фундаментом для всієї правової системи сучасних країн та дозволили визначити юридичні основи використання такого територіального простору, як континентальний шельф, визначити його правовий статус та обмежити в просторі.

Основними міжнародно-правовими актами, які регулюють режим континентального шельфу, стали два універсальні міжнародні договори: Женевська конвенція про континентальний шельф 1958 р. [1] (далі – Конвенція 1958 р.) та Конвенція ООН з морського права 1982 р. [2] (далі – Конвенція 1982 р.).

Сучасне спеціальне законодавство про надрокористування в Україні представлено Кодексом України «Про надра» від 27 липня 1994 року [3] та Законами України «Про нафту і газ» [4] та «Про угоди про розподіл продукції» [5]. Але норми цих законодавчих актів не адаптовані до специфіки регулювання відносин на континентальному шельфі. Так, надрокористування на континентальному шельфі обумовлене складністю проведення геологорозвідувальних робіт, значним екологічним фактором, стратегічним і економічним значенням континентального шельфу, наявністю певних державних інтересів та взаємозв'язком з нормами і вимогами міжнародного права.

Сам процес освоєння континентального шельфу є одним із найбільш витратних проектів, який неможливо реалізувати без залучення інвестицій. Тому стимулювання таких інвестицій та їх захист повинен здійснюватися з використанням різноманітних форм впливу держави на ці відносини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій сучасних авторів (М. М. Бринчук, А. Г. Бобкової, А. П. Гетьмана, Н. П. Медведєвої, О. А. Медведєвої) [6. с. 246; 7. с. 34-40; 8. с. 411-418; 9. с. 95-100; 10. с. 12], присвячених проблемам надрокористування, показує, що теоретичні аспекти різних форм використання природних ресурсів розглядалися в працях багатьох науковців, але аналізу сучасного законодавства про надрокористування на континентальному шельфі не приділялось достатньої уваги.

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішній день виділяють дві основні системи надання права користування надрами, які можна назвати моделями: дозвільна та договірна. Кожна з них має свої переваги та недоліки. Перевага тієї або іншої моделі визначається, виходячи з форми власності на надра.

При дозвільній системі користування ділянками надр здійснюється на підставі державного дозволу, який оформлюється у вигляді ліцензій, спеціальних дозволів, патентів і інших документів. У цьому випадку держава виступає як авторитарний суб'єкт, який в адміністративному порядку надає право надрокористувачу на пошук, оцінку та видобуток корисних копалин та визначає основні умови користування надрами.

При договірній системі право користування надрами надається шляхом укладання договорів між державою та інвестором, які, в основному, регламентуються положеннями господарського та цивільного права.

Договірні форми надрокористування передбачені законодавством розвинутих країн. Сьогодні концесійні контракти як договірна форма широко використовуються в Італії, Німеччині і в десятках інших країнах системи континентального права. При розробці шельфових родовищ вуглеводнів Угоди про розподіл продукції (надалі – УРП) застосовують країни, які розвиваються, у тому числі Туреччина, Чилі та ін. [11, с. 180]. Активно договірні форми на ділянках континентального шельфу застосовувалися в середині 90-х років у Російській Федерації та при вивченні ділянок надр дна Каспійського моря.

Останнім часом найбільший приріст запасів вуглеводнів відзначається на акваторіях, де відкриваються великі родовища. Це відбувається на континентальному шельфі Бразилії, Нігерії, В'єтнаму, Китаю, Анголи, у Мексиканській затоці, на шельфі о. Сахалін, у Баренцовому та Каспійському морях. При цьому в більшості країн, де активно застосовуються договірні форми надрокористування, немає принципового поділу контрактних умов при розробці шельфових або материкових родовищ, оскільки умови конкретних УРП або концесій індивідуальні, і враховують особливості розробки конкретних родовищ. Саме в цьому принципова відмінність будь-якої договірно-правової форми від ліцензійних умов. Вона завжди більш конкретна, більш мобільна, дозволяє враховувати всі можливі фактори і процеси передбачуваного надрокористу-

вання на ділянці надр. Хоча в деяких країнах (наприклад, в Індії) існують різні умови при розробці шельфових проєктів та континентальних.

Разом з цим у чистому вигляді договірної або дозвільної системи надрокористування практично не існує. В абсолютній більшості країн спостерігається процес взаємовпливу і доповнення дозвільної та договірної систем користування надрами.

В Україні сьогодні створена подвійна система – ліцензійна, і договірна. Як вже було зазначено, сучасне спеціальне законодавство про надрокористування в Україні представлено Кодексом України «Про надра» та Законами України «Про угоди про розподіл продукції» і «Про нафту і газ». Але норми цих законодавчих актів не розкривають особливості регулювання геологічного вивчення континентального шельфу, пошуку, розвідки та розробки мінеральних ресурсів. Не відрізняються великою змістовністю і підзаконні акти, які пов'язані з цією сферою, а саме: Порядок надання спеціальних дозволів на користування надрами, який затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 30 травня 2011 р. № 615 [12], постанова Кабінету Міністрів України від 22 грудня 2005 р. № 1263 «Про проведення конкурсу на укладення угоди про розподіл вуглеводнів, які видобуватимуться у межах Прикерченської ділянки надр континентального шельфу Чорного моря» [13] або розпорядження Кабінету Міністрів України від 3 жовтня 2007 р. № 828-р «Про підписання Угоди між Кабінетом Міністрів України та компанією «Венкоінтернешнлімітед» про розподіл вуглеводнів, які видобуваються у межах Прикерченської ділянки надр континентального шельфу Чорного моря» [14] та ін.

Сучасні договірні відносини у надрокористуванні здійснюються із застосуванням декількох форм – концесійні договори, УРП та договори про виконання робіт з метою геологічного вивчення надр.

Законодавче закріплення термінів концесія і концесійний договір міститься у Законі України «Про концесії» від 16.07.99 р. [15]. Концесійні договори – це історично складена у світовій практиці збірна, узагальнена форма договірних відносин держави з приватними інвесторами, предметом яких може бути широкий спектр видів діяльності по пошуку, розвідці, експлуатації і відновленню природних ресурсів на території приймаючої країни, на її континентальному шельфі і у виключній морській зоні, а також здійснення діяльності, що є державною монополією [16, с. 8-9].

Особливістю Закону України «Про концесії» є те, що його дія, всупереч світовій практиці концесійної діяльності, не поширюється на розробку родовищ корисних копалин.

Відповідно до ст. 8 Закону України «Про угоди про розподіл продукції» право користування ділянкою надр надається інвестору на підставі угоди. В УРП існує взаємозв'язок публічних і приватних правовідносин. Видача спеціального дозволу (ліцензії), який засвідчує право його володільця на користування ділянкою надр, є адміністративним актом і такі відносини регулюються Кодексом України про надра. При укладенні УРП у держави виникає обов'язок видати такий дозвіл (ліцензію) (ч. 3 ст. 4 Закону України «Про угоди про розподіл продукції») і дозвіл (ліцензія) є частиною УРП, що є істотною відмінністю від ліцензійної форми користування надрами, де договір є частиною ліцензії. Крім того, сторонам УРП надається можливість звернутись за вирішенням спору в міжнародні арбітражні інститути (ст. 31 Закону України «Про угоди про розподіл продукції»).

УРП представляє собою ефективний механізм залучення інвестицій у розробку надр. По-перше, це стабільне і передба-

чуване інвестиційне середовище, яке дозволяє інвестору мати розумний прибуток у випадку успішної реалізації проєкту. І це є дуже важливою перевагою при розробці ділянок шельфу, оскільки інвестиційною складовою проєктів на шельфі є первісний розрахунок прибутку. По-друге, договірні відносини між інвестором та державою становлять основу для створення ясних і законодавчо забезпечених прав і обов'язків сторін, хоча це досить спірне твердження. По-третє, угода – погоджена система юридичних і фінансових інструментів, які регулюють умови пошуку і розвідки родовищ нафти і газу, та їх експлуатацію. По-четверте, УРП передбачає об'єктивний та справедливий розподіл доходів від реалізації проєкту між інвестором, який прийняв на себе ризики, та державою.

Фінансові та податкові норми хоча і повинні захищати інтереси держави, але в той же час зобов'язані дозволяти інвестору отримувати належний прибуток.

Світовий досвід розробки родовищ на шельфах свідчить про те, що економічна ефективність таких проєктів визначається високими витратами, які значно перевищуючими витрати при освоєнні родовищ на суші. Розмір витрат визначає вибір основних умов УРП (гранична частка компенсаційної продукції, шкала розподілу прибуткової продукції та ін.) і обсяг необхідних пільг, які повинні забезпечити прийнятні для інвестора умови.

Крім концесійних угод та УРП, існує ще одна договірна форма відносин держави і приватної особи в нафтогазовій галузі. Це договори на надання послуг або сервісні контракти. Останнім часом вони все частіше використовуються в нафтогазовій галузі. Сервісні контракти як договірні форма відносин між замовником і підрядником не є новими в Україні.

Практика договірних відносин в сфері геологічного вивчення і використання надр свідчить про те, що досить широко застосовуються договори підряду, в яких підрядник зобов'язується виконати за завданням замовника певну роботу і здати її результат замовникові: договори на здійснення сейсморозвідувальних робіт; договори на виконання геофізичних робіт; договори на геофізичне дослідження свердловин; укладаються навіть договори підряду на переробку геофізичних матеріалів і на оцифровку геофізичних матеріалів та ін. Так, відповідно до «Інструкції про порядок укладання договорів на виконання геофізичних робіт у свердловинах, що буряться на нафту і газ», яка затверджена наказом Державного комітету України по геології і використанню надр, Державного комітету нафтової, газової та нафтопереробної промисловості України від 15 лютого 1996 р. № 19/29 [17], кінцевими результатами є: дані різних видів досліджень, зареєстровані в цифровому вигляді; висновку за підсумками виконаного комплексу досліджень у свердловинах; звіти про результати зведеної інтерпретації повного комплексу досліджень у свердловинах; відомості про літологічний склад і колекторські властивості порід; відомості про прогнозований пластовий тиск та ін. Таким чином, мова йде про здійснення інноваційної діяльності, результатом якої є створення інноваційного продукту.

Правові, економічні та організаційні засади інноваційної діяльності встановлюються Цивільним кодексом України [18], Господарським кодексом України [19] та Законом України «Про інноваційну діяльність» [20].

Укладання сервісних контрактів є звичайною практикою в закордонній нафтогазовій галузі, але не настільки розповсюджено, як концесійні угоди або УРП. Хоча в такому контракті приймають участь ті ж сторони (тобто держава та приватна особа), що і у концесійній угоді або УРП, але предмет сервісного контракту є принципово іншим. Приватна сторона в

такому договорі не наділяється правами надкористувача, та не отримує виключних прав надкористування. Предметом договору є виконання підрядником (приватною особою) робіт за завдання замовника (держави). Тому виконання договору не вимагає надання замовником підрядникові прав надкористувача. Крім того, у підрядника відсутнє право власності на продукцію.

Таким чином, не надаючи іншій стороні прав надкористування, держава укладає договір про надання їй (державі) певних послуг з геологічного вивчення і розробки нафтогазових надр з метою, пошуку та розвідка родовищ нафти і газу, або інших підрядних технологічних операцій по вивченню надр. Але сам видобуток з родовища нафти і газу за умови, що інша сторона виявила продуктивне родовище, держава часто бере на себе або доручає такий видобуток уповноваженій державній організації (наприклад, національній компанії), хоча не виключаються можливість видобутку сировини підрядником.

Крім того, виділяють два основних види сервісних контрактів: з ризиком та без ризику. Сервісні контракти з ризиком підрозділяються на: контракти з ризиком, які не розподіляються між сторонами, і з ризиком, які розподіляються між сторонами. При розподілі ризиків між сторонами держава частково компенсує підряднику понесені витрати у випадку невіддалого пошуку корисних копалин або нерентабельності виявленого родовища. Контракти з ризиком, який не розподіляється, не передбачають компенсацію підряднику, тобто, ризик повністю покладається на нього.

При укладанні договору про надання послуг з ризиком, який не розподіляється між сторонами, на підрядника покладає весь ризик геологорозвідувальних робіт. Це означає, що підрядник здійснює увесь комплекс геологорозвідувальних робіт за власний рахунок. Якщо у визначений строк не буде виявлена сировина у кількості, яка є комерційно виправданою, то держава може розірвати контракт без виплати компенсації. При позитивному результаті геологорозвідувальних робіт підрядник отримує право на облаштування родовища, яке він зобов'язаний передати державній організації для подальшої експлуатації [21].

Другим видом сервісного контракту є контракт без ризику, який у закордонній практиці є більш розповсюдженим, ніж із ризиком. У своїй більшості такі договори є чисто підрядні та містять умови, які можна охарактеризувати, як звичайні умови господарського договору.

Такий контракт визначається характером зв'язку між підрядником і державою. Відповідно до сервісних контрактів без ризику всі комерційні ризики за проектом покладають на державу або уповноважену державну організацію. Підрядник отримує належне йому відшкодування та винагороду за виконані роботи та надані послуги, незалежно від наявності позитивного результату.

Розвиток таких сервісних відносин повинен до необхідності прийняття спеціального законодавства, яке б регулювало особливості виконання таких робіт в межах сервісних контрактів, оскільки сучасне законодавство не враховує всі особливості таких відносин.

Висновок. Угоди про розподіл продукції як механізм, який стимулює інвестиційні проекти з високим ступенем ризику або нерентабельних при звичайній системі оподаткування, можна розглядати як альтернативу звичайному ліцензійному механізмові, в тому числі щодо проектів з іноземною участю.

Сучасні тенденції розвитку законодавства про надра свідчать про розширення практики застосування договірних від-

носин, у зв'язку з чим необхідно розробити спеціальні нормативні акти, які визначатимуть умови та порядок укладання договорів з метою геологічного вивчення і видобутку вуглеводнів на ділянках надр континентального шельфу.

В таких договорах повинні бути передбачені вимоги до проведення робіт, у тому числі в частині екологічних і природоохоронних аспектів з урахуванням специфіки діяльності на акваторіях та передбачати механізм контролю і нагляду за такою діяльністю.

Література:

1. Конвенція про континентальний шельф 1958р // Відомості Верховної Ради СРСР. – 1964. – № 28. – Ст. 329.
2. Конвенція ООН з морського права // Відомості Верховної Ради України. – 1999, № 31 (06.08.99). – Ст. 254.
3. Кодекс України «Про надра» від 27 липня 1994р. // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 36 (06.09.94). – Ст. 340.
4. Закон України «Про нафту і газ» від 12 липня 2001р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 50 (14.12.2001). – Ст. 262.
5. Закон України «Про угоди про розподіл продукції» від 14 вересня 1999р. // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 44 (05.11.99). – Ст. 391.
6. Бринчук М. М. Лицензионно-договорные основы природопользования и охраны окружающей среды // В кн.: Экологическое право (правоохраняющей среды). – М.: Юристъ, 2003. – 670 с.
7. Бобкова А. Г. Право природокористування для рекреаційних цілей / А. Г. Бобкова, проблеми правознавства та правоохоронної діяльності: збірник наукових праць. – 2000. – № 4. – С.34-40.
8. Медведева Н. П. Поняття гірничої концесії: її юридична природа та особливості концесійних правовідносин / Н. П. Медведева // Держава і право: збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. – 2006. – № 34. – С. 411-418.
9. Соколова А. К. Правове регулювання екологічного стимулювання належного виконання еколого-правових договорів / Вісник АПН України. – 1998. – № 1 (12). – С. 95-100.
10. Медведева О. А. Концесія, як правова форма використання державного майна у господарській діяльності недержавними суб'єктами: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.04 / О. А. Медведева. – Х., 2005.
11. Дэннел Джонстон. Международный нефтяной бизнес. Налоговые системы и соглашения о разделе продукции. / Пер. с англ. – М.: ЗАО «Олимп-Бизнес», 2000. – 352 с.
12. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку надання спеціальних дозволів на користування надрами» від 30 травня 2011 р. № 615 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 45 (24.06.2011). – Ст. 1832.
13. Постанова Кабінету Міністрів України від 22 грудня 2005 р. №1263 // Офіційний вісник України, 2005. – № 52 (11.01.2006). – Ст. 3306.
14. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 3 жовтня 2007 р. № 828-р // Система інформаційно-правового забезпечення ЛІГА: ЗАКОН. – Київ: Ліга, 2014. – Файл KR070828.LHT.
15. Закон України «Про концесії» від 16 липня 1999 року. – № 997-XIV // Офіційний вісник України. – 1999. – № 33 (03.09.99). – Ст. 1707.
16. Кирич А. Инвестиционная политика и право // Экономика и право. – 1995. – № 34. – С. 8-9.
17. Наказ Державного комітету України по геології і використанню надр, Державного комітету нафтової, газової та нафтопереробної промисловості України «Про затвердження Інструкції про порядок укладання договорів на виконання геофізичних робіт у свердловинах, що буряться на нафту і газ» від 15 лютого 1996 р. № 19/29 // Система інформаційно-правового забезпечення ЛІГА: ЗАКОН. – Київ: Ліга, 2014. – Файл REG1301.LHT.
18. Цивільний Кодекс України // Офіційний вісник України. – 2003. – № 11 (28.03.2003). – Ст. 461.
19. Господарський Кодекс України // Офіційний вісник України. – 2003. – № 11 (28.03.2003). – Ст. 462.
20. Закон України «Про інноваційну діяльність» // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 36 (06.09.2002). – Ст. 266.
21. Конопляник А. А., Субботин М. Л. Государство и инвестор: об искусстве договариваться (концессионное законодательство в России). – Ч. 1: Теория и практика заключения концессионных и иных договоров. – М.: Харьков: ЭПИцентр: Фолио, – 1996. – 125 с.

Жуков И. Н. Особенности правового регулирования договорных отношений по добыче углеводородов на континентальном шельфе

Аннотация. В статье исследуются вопросы правового регулирования отношений по геологическому изучению и добыче нефти и газа на континентальном шельфе. Акцентируется внимание на том, что развитие законодательства в данной сфере осуществляется на основании разных подходов, в зависимости от методов и форм государственного управления природными ресурсами. Сегодня выделяют две основные системы предоставления права пользования недрами: разрешительная (лицензионная) и договорная. Современные тенденции развития законодательства о недрах свидетельствуют о расширении практики применения договорных отношений. Сделан вывод о необходимости реформирования национального законодательства и создание надлежащего правового механизма, который определит условия и порядок составления договоров с целью геологического изучения и добычи углеводородов на участках недр континентального шельфа.

Ключевые слова: геологические изучения недр, договорные отношения, континентальный шельф, добыча нефти и газа, углеводороды.

Zhukov I. Features of legal regulation of contractual relations in the sphere hydrocarbons production on the continental shelf

Summary. The article examines the legal regulation of relations on the geological study and oil and gas production on the continental shelf. It is stressed that the development of legislation in this area is based on different approaches, depending on the methods and forms of natural resource management. Two basic systems of grant of right for using the bowels of the earth are distinguished today: permissive (licensed) and contractual. Modern tendency of progress of legislation on the subsoil testifies to expansion of practice of use of contractual relations. Concluded that it is need to reform national legislation and create the proper legal mechanism to determine the conditions and procedures of entering into contracts with the purpose of geological study and production of hydrocarbons on the areas of subsoil of continental shelf.

Key words: geological study of subsoil, contractual relations, continental shelf, gas and oil production, hydrocarbons.